

РЕНЕСАНСНІ ПОРТАЛИ ОПІЛЛЯ

© Білінська О.Б., 2012

Проаналізовано маловідомі в літературі ренесансні портали XVI–XVII ст. окремих споруд Опілля, виявлено особливості їхньої композиції та спільні риси з порталами споруд Львова XVI–XVII ст.

Ключові слова: ренесансні портали, композиція, особливості, Опілля, Львів.

Analysis of little known in the literature Renaissance portals XVI–XVII centuries individual buildings Opillya detected peculiarities their composition and similarities with portal structures in Lviv XVI–XVII centuries.

Key words: Renaissance portals, composition, features, Opillya, Lviv.

Постановка проблеми

Оцінка та аналіз архітектурних деталей споруд XVI–XVII ст. Опілля є надзвичайно важливими для історії та теорії української архітектури періоду Ренесансу. Вид архітектурних деталей (зокрема порталів як стилеутворювальних елементів споруд) свідчить не лише про архітектурний стиль виокремлених споруд, але й про мистецькі напрями, течії цієї місцевості, регіону України.

Мета статті

На основі архітектурних обмірів ренесансних порталів XVI–XVII ст. Опілля виокремлених споруд необхідно провести аналіз, порівняти їх із львівськими аналогами та виявити їхні особливості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Ренесансні портали Західної України, зокрема **Опілля**, не були цілісно досліджені. Натрапляємо лише їхні поодинокі зображення у путівниках, нарисах історії, архітектури [2–5]. Цілісні дослідження на основі архітектурних обмірів порталів провів автор у 2000–2002 рр. та результати частково опубліковані у 2007 р. [2, с.144].

Виклад основного матеріалу

Назва Опілля стосується етногеографічного регіону на південний схід від м. Львова, регіону західної частини Подільської височини в межах Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей України з переважанням висот 350–400 м (за К.І. Геренчуком) [6]. Цей регіон повністю або частково охоплює Бродівський, Буський, Жидачівський, Золочівський, Кам'яно-Бузький, Миколаївський, Перемишлянський, Пустомитівський райони Львівської області; Галицький та Рогатинський райони Івано-Франківської області; Бережанський, Бучацький, Зборівський, Козівський та Підгаєцький райони Тернопільської області. У широкому значенні назву “опілля” (слово слов'янського походження) вживали до багатьох географічних місць і населених пунктів у Білорусі, Польщі, Росії та Україні, де природно поєднувалися безлісі ділянки орних земель разом з залісненими і трав'янистими площами з сірими лісовими ґрунтами і помірно-континентальними кліматичними умовами.

Сучасний варіант використання слова “опілля” [7] слугує також для наукового аналізу, типізації та кластеризації регіонів, що мають певну (опільську) характеристику ландшафтів. У географічній практиці стосовно використання слова “опілля” історично склалися три головні варіанти його уживання: а) типові господарські оточення (полями) давніх міст. У такому разі вони отримували додаткову назву за

належністю цих земель (опіль) до конкретного міста (Рогатинське Опілля, Львівське Опілля); б) назва конкретного географічного регіону, де землі такого типу зближувалися територіально і займали великі площі (Опілля, Опілля Мале, Опілля Велике); в) термін для означення ландшафту та критерій для кластеризації природних районів чи груп ландшафтів.

Стан збереження ренесансних порталів, як і виокремлених споруд загалом, залишає бажати кращого. Знищені не лише фрагменти білокам'яних порталів, деталей, але й цілі споруди оборонної архітектури XVI–XVII ст. (замки Бережан, Старого Села, Помор'я та ін.). У сакральних об'єктах збереглося значно більше ренесансних деталей. Деякі з них вражають не лише майстерністю та віртуозністю різьби орнаментальних мотивів, але і застосуванням правильних класичних ордерних поділів та членувань, характерних для ренесансного періоду. Серед збережених ренесансних порталів споруд Опілля можна виділити монументальні портали з ордером: костелу в Перемишлянах, церкви у Золочеві, костелу в Бережанах, костелу в Рогатині.

Для полегшення аналізу необхідно ознайомитись із найтиповішими порталами [8], розділивши їх на основні групи. До першої групи порталів з ордером можна зарахувати такі: їх основними рисами є арковий (напівциліндричний проріз), обрамлений колонами та завершений антаблементом. Отже, **група аркових порталів з ордером:**

Перемишляни Львівської області. Двоярусний портал південного фасаду костелу 1645 р. [2, с. 26] (рис. 1). Перший ярус portalу – це багато декорований арковий портал з тричвертними колонами, другий ярус – це аркова ніша з фігурою на п'єдесталі Пресвятої Богородиці з немовлям, обрамлена пілястрами та “S”-подібними волютами. Софіт архівольта арки ніші з окуттевим орнаментом. Верх колон канелюрований, низ – декорований масками ангелів та левів, які об'єднані плодовими гірляндами. Профілювання баз колон неможливо прочитати через руйнування та підняття рівня землі. У коринфських капітелях волюти і два ряди аканта підтримують абаку. Верх колон “огортає” звій драперій, що стягнений кільцем спереду. Архівольт з йоніками та намистинками акцентований замком, опертий на складно модельований імпорт з розетами. Площини над архівольтом заповнюють напівсидячі фігури ангелів, які тримають гербові картуші. Портал фланкують “S”-подібні рослинні композиції.

Золочів Львівської області. Західний портал церкви 1607 р. (рис. 2). Арковий портал (фото наведено у [3, іл. 73]) фланкований колонами на п'єдесталах, завершений антаблементом та маньєристичним картушем і волютами. П'єдестали з власними базами та карнизами, їхнє тіло оздоблене прямокутними дзеркалами у вигляді картушів. Нижня третина колон з масками та плодовими гірляндами, верхня – зі стилізованим листям аканта. Коринфські капітелі колон підтримують антаблемент з декорованим фризом та завершення з круглим гербовим картушем та “S”-подібними волютами.

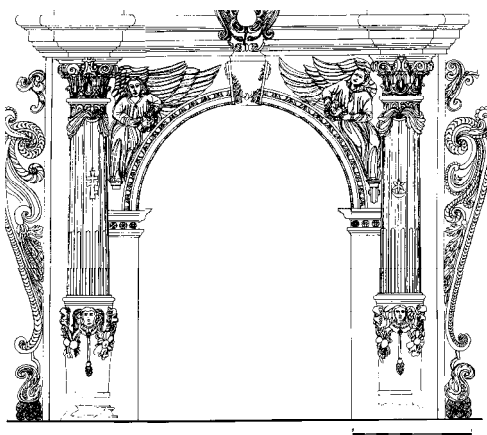

Рис. 1. Фрагмент portalу костелу 1645 р. у Перемишлянах Львівської області

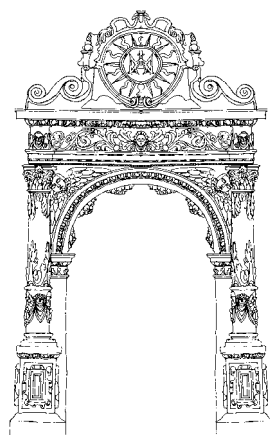

Рис. 2. Портал церкви 1607 р. у Золочеві Львівської області

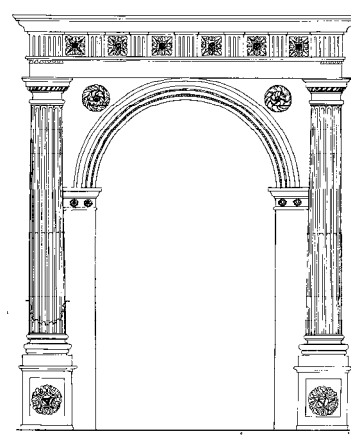

Рис. 3. Портал оборонного костелу 1600 р. у Бережанах Тернопільської області

Бережани Тернопільської області. Портал оборонного костелу Різдва Пресвятої Богородиці 1600 р. (рис. 3) із дзвіницею 1741 р. Класичний ренесансний портал фланкують канельовані колони на п'єдесталах. Тіла п'єдесталів оздоблюють дзеркала з розетами. Карниз і база п'єдесталів надзвичайно спрощені. Аттічне профілювання баз колон ускладнене додатковим профілем. Четвертний вал капітелей колон заповнений стилізованими йоніками. Імпости з розетами акцентують профільований архівольт. Площини над архівольтом заповнені розетами. Портал завершує доричний антаблемент зі спрощеним архітравом і карнизом. У фризі між тригліфами застосовані квіткові розети.

Дещо відмінний від порталів попередньої групи наступний портал, оскільки елементом його побудови є **пілястри**, а не колони.

Бережани Тернопільської області. Портал замку 1554 р. до сьогодні не зберігся. Про нього можемо судити лише за допомогою креслень 1925 р. [4] (рис. 4).

Арковий портал фланкований пілястрами на п'єдесталах з гладким архівольтом, імпостом, замком. Пілястри вище імпоста декоровані розетами. У розвиненому антаблементі архітрав і карниз детально опрацьовані. У розкрепованих наріжниках фризу над пілястрами – розети, у площині фризу – стилізовані фігури з картушами.

Підгайці Тернопільської області. Успенська церква 1650–1653 рр. споруджена у стилі ренесансу, фасади церкви оздоблюють два портали.

Західний арковий портал (рис. 5) з профільованою лиштвою, акцентованою внизу стилізованими геометричними розетами, імпостом та стилізованим рослинним орнаментом у верхній частині над архівольтом. Портал фланкують пілястри у вигляді профільованих тяг на базах з розетами. Портал завершений розкрепованим карнизом.

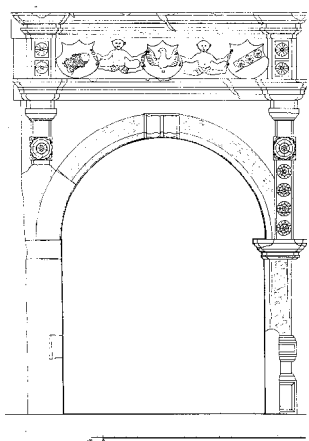

Рис. 4. Портал замку 1554 р. у Бережанах Тернопільської області

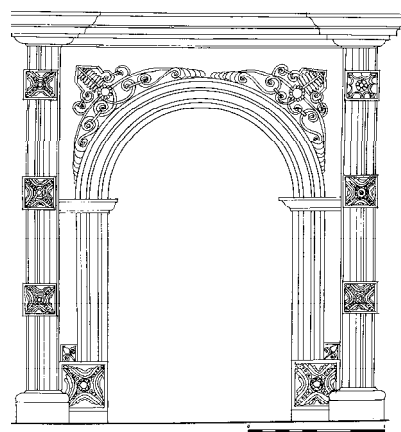

Рис. 5. Портал Успенської церкви 1650–1653 рр. у Підгайцях Тернопільської області

Варто зазначити, що до цієї групи належать також ренесансні монументальні портали брами замку Свіржа та інтер'єру Троїцького костелу із замку Бережан.

Група аркових порталів

Підгайці Тернопільської області. Костел 1634 р. у пізньоготичних формах з рисами Ренесансу. Західний профільований арковий портал костелу з імпостом (рис. 6). Над архівольтом застосований рослинний декор, портал завершений карнизом. Профільовання лиштви у нижній частині має готичну фаску, тому цілком можливо, що збережений готичний низ portalу отримав пізніше ренесансне завершення. Загалом два портали церкви і костелу в Підгайцях досить подібні.

Інший портал церкви відрізняється завершенням у вигляді антаблементу, а не у вигляді карнизу.

Підгайці Тернопільської області. Успенська церква 1650–1653 рр. Арковий портал південного фасаду (рис. 7) має спрощений імпост, профільований архівольт з йоніками, намистинками та

замковим каменем, декорованим акантом. Портал фланкують вертикальні тяги з орнаментом рослинних маньєристичних композицій з S-подібними волютами. Портал завершує антаблемент із розкрепованими зміщеними наріжниками, які не збігаються із вертикальними тягами. У фризі антаблементу застосовано рослинний орнамент, а в наріжниках фризу – квіткові розети.

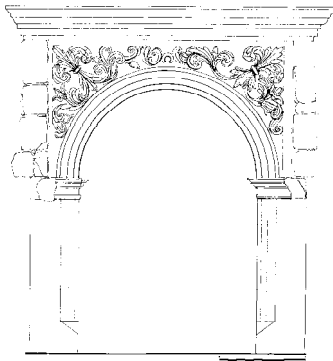

Рис. 6. Портал костелу 1634 р.
у Підгайцях Тернопільської області

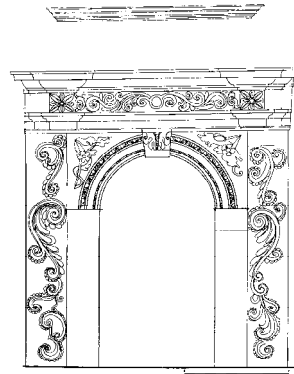

Рис. 7. Портал Успенської церкви 1650–1653 рр.
у Підгайцях Тернопільської області

Група прямокутних профільованих порталів найчисленніша.

Жидачів Львівської області. Портали інтер'єру жидачівського костелу М. Гембарович [5, с. 135–136] зараховує до робіт місцевих ремісників з 1600 р. Посилаючись на архівні акти Львова 1603 р., пов'язані з добудовою і розширенням нави жидачівського костелу старостою Й. Жолчинським, автор вважає, що портали костелу належать до групи пам'яток, датованих періодом від 1600 р. до 1612–1622 рр. М. Гембарович подає фотографії порталів: правого [5, с. 135] і лівого [5, с. 136].

Правий портал інтер'єру костелу (рис. 8) – типовий прямокутний профільований портал з розетою у нижньому прямокутному полі. Площина фризу із стилізованим зображенням винограду, що оббігає портал по периметру. Карниз з йоніками, намистинками і розчленованим гуськом.

Лівий портал інтер'єру костелу (рис. 9) – подібний до попереднього. Відрізняється фризом з орнаментальною “плетінкою” і завершений значно менш розвиненим карнизом з йоніками. Розета у нижньому полі обрамлена і відділена від вертикальної орнаментальної площини.

Бережани Тернопільської області. Троїцький костел 1554 р. споруджений одночасно із замком. У костелі збереглися первісні орнаменти. Костел був частиною замку і використовувався як усипальниця. Прямокутний профільований портал інтер'єру костелу (рис. 10) з детально опрацьованим антаблементом, карнизом із зубцями і намистинками. У фризі – симетрична рослинна композиція з картушем.

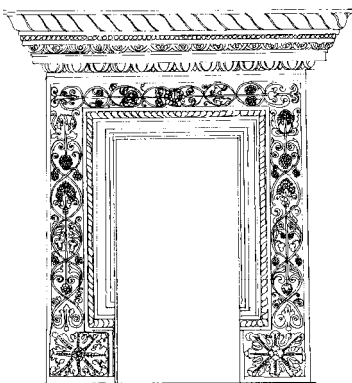

Рис. 8. Портал (правий)
костелу 1600–1622 рр. у
Жидачеві Львівської області

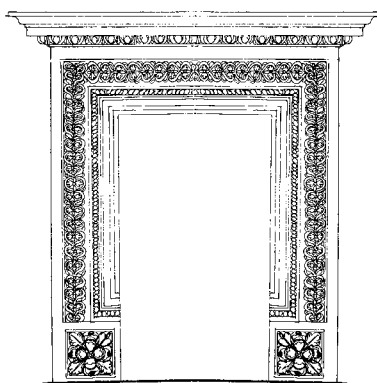

Рис. 9. Портал (лівий) костелу
1600–1622 рр. у Жидачеві
Львівської області

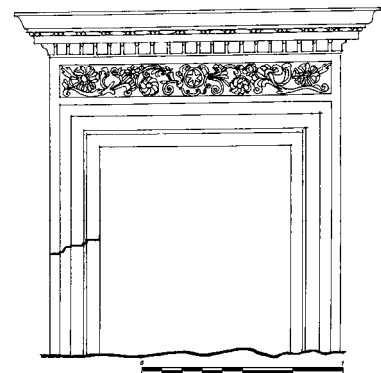

Рис. 10. Портал костелу 1554 р.
замку в Бережанах Тернопільської
області

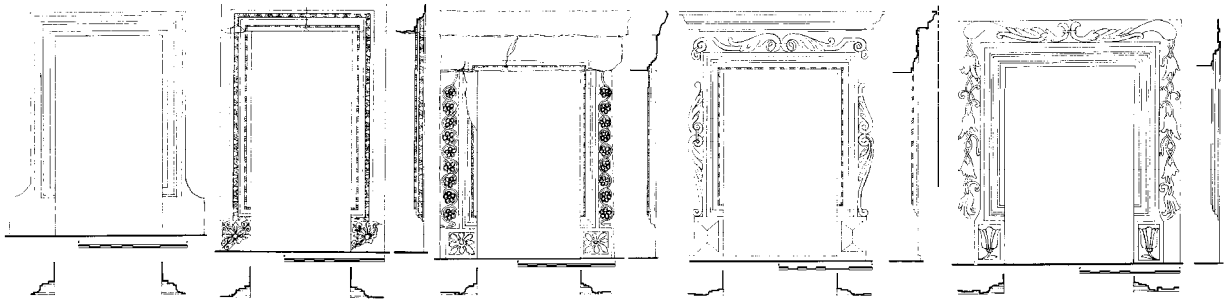

Рис. 11–15. Портали замку 1530 р. у Свіржі Львівської області

Свірж Львівської області. Свірзький замок згадується вперше лише в XVI ст. (1530 р.), коли він належав шляхетському роду Свірзьких. Але сучасного вигляду він набув з середини XVII ст., коли перейшов у власність до графа О. Цетнера, який перебудував і значно зміцнив його. Існують навіть припущення, що свірзький замок будував той самий архітектор, що і львівський королівський арсенал. Перебудова і укріплення свірзького замку припадає приблизно на той час, коли генерал артилерії і спеціаліст з бойових укріплень Павло Гродзіцький будував у Львові два арсенали – королівський та Сенявських [2, с. 25].

Наводимо приклади прямокутних профільованих порталів з території замку, які виконали, можливо, місцеві майстри. **Перший** (рис. 11): найпростіший прямокутний профільований з гладкою площиною внизу; **другий** (рис. 12): прямокутний профільований з йоніками і намистинками, у нижньому полі з розетою; **третій** (рис. 13): профільований з намистинками, розетою у нижньому полі, з наличником, декорованим орнаментальним “повзунком”; **четвертий** (портал подвір’я замку: реставрація) (рис. 14): профільований з намистинками з діамантовим рустом у нижньому полі, боки і верх фланкують “S”-подібні волоти, завершений карнизом; **п’ятий** (портал інтер’єру палацика замку: реставрація у формах ампіру) (рис. 15): профільований, із стилізованими розетами у нижньому полі, верх фланкують “S”-подібні волоти. Портал вирізняється еклектичністю декору.

Цікавість викликають також прямокутні профільовані обрамлення вікон (рис. 16) однієї з напівзруйнованих стін оборонних корпусів замку Бережан (з подвір’я). Ренесансні віконні обрамлення з профільованим карнизом внизу, завершені архітравом з розетами і карнизом (у першому випадку) і розкрепованим архітравом і карнизом (у другому випадку).

Особливості ренесансних порталів Опілля. У результаті обстеження виявлено, що портали з ордером найчастіше застосовувались на фасадах ренесансних сакральних і оборонних споруд Опілля, де і збереглися частково чи повністю. Аналогічних порталів у житлових спорудах цих областей до нашого часу не збереглося. У ренесансних спорудах використані основні групи порталів – це аркові портали з колонами чи пілястрами, завершені антаблементом, аркові профільовані портали, прямокутні профільовані портали. Розглянені вище портали мають відповідні ордерні поділи і членування і є доповненням до ренесансної архітектурної спадщини Західної України, зокрема сусідніх територій.

Крім того, ренесансні портали своєю композицією, архітектурно-планувальним вирішенням і декором мають **аналоги** в інших містах, здебільшого у Львові.

Характерними аналогами до застосованого тонкопромального декору наведених вище порталів у Підгайцях є рослинний декор, виконаний у тиньку, порталів споруд XVI–XVII ст. східних регіонів України.

Аналогами до рельєфів напівсидячих фігур ангелів над архівольтом portalу Перемишлян є подібні рельєфи: на порталі церкви Миколая в Дубно 1627–1656(7) рр. на території Бернардинського монастиря XVI ст.; на порталі однієї із ренесансних споруд Язлівця (тепер віддана семінарії); на порталі у подвір’ї Олеського замку.

Прямокутні профільовані портали Жидачева мають аналоги у Замості (рис. 17) і Ярославі (Польща) (рис. 18). Декор portalу костелу Жидачева зі стилізованими композиціями з виноградом

є також надзвичайно близьким до декору ренесансних деталей споруд Львова XVI–XVII ст., а саме міжвіконних колон.

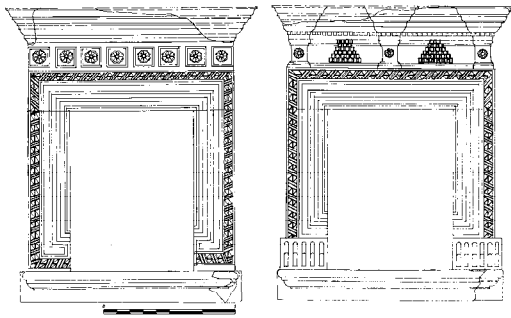

Рис. 16. Віконні обрамлення замку 1530 р. Свіржа Львівської області

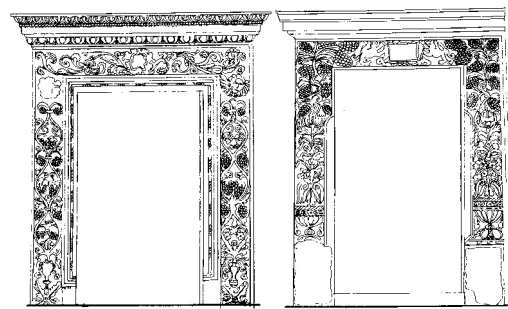

Рис. 17, 18. Ренесансні портали ринкових кам'яниць міст Замостя і Ярослава (Польща)

Висновки

Проаналізовано ренесансні портали Опілля: їх стан збереження, особливості та спільні властивості порівняно із ренесансними порталами споруд Західної України, зокрема Львова. Виявлено, що найпоширенішими були три головні композиційні схеми порталів: аркові, аркові з ордером та прямокутні профільовані портали. Досліджено ордерні членування порталів XVI–XVII ст. на конкретних прикладах.

У ренесансних порталах Опілля і деталях архітектури Львова XVI–XVII ст. є багато спільного: наявність окутцевих орнаментів у софітах лиштви (ніша 2-го ярусу portalу костелу Перемишлян) аналогічні до застосування окутцевих орнаментів у софітах слізників карнизів ренесансних порталів Львова; часте використання квіткових розет у метопах фризу, на імпостах, на тілі п'єдесталів, на площинах над архівольтом (портали Перемишлян, Бережан, Підгайців, Жидачева, Поморян); застосування ренесансного і маньєристичного рослинного орнаментальних мотивів і композицій у вигляді “S”-подібних волют (портали Перемишлян, Золочева, Підгайців); заповнення нижньої третини колон порталів масками і гірляндами (портали Перемишлян, Золочева); заповнення канелюр колон валиками (портали Перемишлян, Бережан); трактування четвертного валу капітелей колон у вигляді стилізованих йонік (портал костелу Різдва Пресвятої Богородиці, Бережани).

1. Білінська О.Б. *Архітектурний ордер у забудові Львова XVI–XVII ст. (Принципи застосування і методи реставрації): дисертація на здобуття наукового ступеня канд. арх.: 20.23.23 / Білінська Оксана Богданівна. – Львів, 2007. – С. 144.* 2. Мацюк О. *Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. / Орест Мацюк – Львів: Центр Європи, 1997. – 160 с.* 3. *Архитектура Украинской ССР. – М.: Гос. изд-во литературы по строительству и архитектуре, 1954. – Т. I. – 543 с. – Ил. 73.* 4. *Золочев Льв. обл. Западний портал церкви 1607 р. 4. Креслення portalу з приватної збірки надав д-ра арх., проф. М. В. Бевз [Обміри portalу 1925 р. Ф. Вельські, креслення Ф. Кедзельські. – Музей Пам'яток Міністерства культури і мистецтва, Варшава: Nr. Z(515a), NN 1060, N1388.].* 5. *Gembarowicz M. Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce / Mechuslaw Gembarowicz. – Toruń, 1962. – S. 135-136.* 6. *Природа Львівської області / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1972. – 151 с.* 7. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Опілля>. 8. *Архітектурні обміри наведених порталів виконані автором у 2000–2002 рр.*